

Politikai
röpiratok.

83.

83

641

Magyarországi Ref. egyház
KÉZIRAT HELYETT.

A MAGYAR PROTESTANS ISKOLÁK LÉTE ÉS
SZABADSÁGA ÜGYÉBEN,

EGY MINISZTERI LEIRATRA

VÁLASZJAVASLAT,

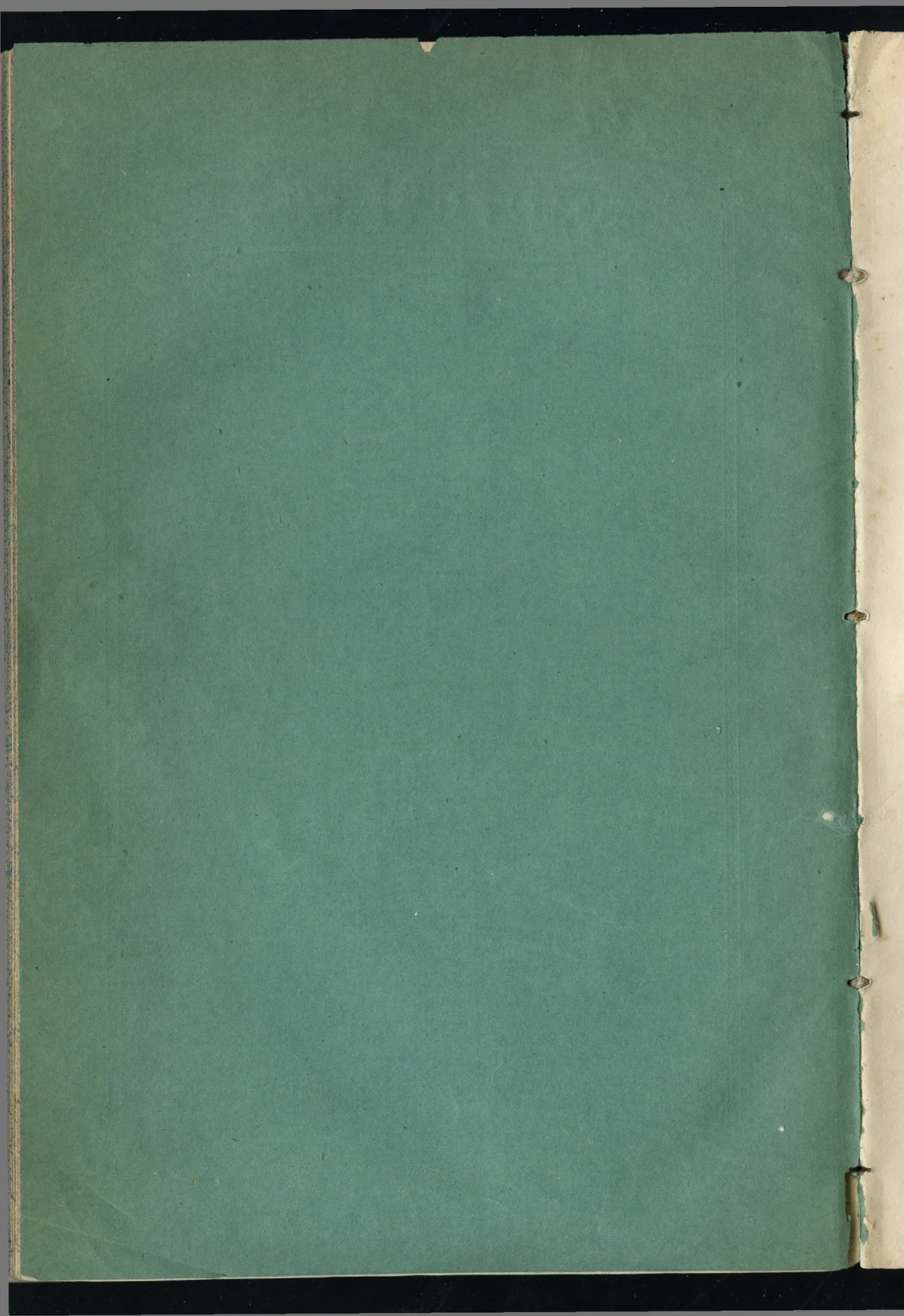
MELYET

A TISZÁNTULI REF. EGYHÁZKERÜLET 1870. OKTÓBERI
KÖZGYÜLÉSE CSEKÉLY MÓDOSÍTÁSSAL EGYHANGULAG
ELFOGADOTT.

8.

DEBRECZEN,
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1870. O.

L. 15278 9709

Kézirat helyett.

Dr. BALLAGI GÉZA.

Válasz-javaslat iskolaügyben, a közoktatási miniszter urhoz a tiszántuli ref. egyházkerület közgyűléséből.

Nagyméltóságú Miniszter ur!

Vettük Nagyméltóságodnak a mult 1869-dik évi december hó 27-dikén 17640. száma. kelt azon válaszát, melyet e mi tiszántuli egyházkerületünk mult évi augusztusi közgyűlésének 203-dik szám alatt hozott s a népiskolai közoktatásról szóló 1868-dik évi XXXVIII. törvénycikkre s az annak végrehajtása ügyében kelt miniszteri rendeletekre vonatkozó határozatára mintegy bírálattal adni méltóztatott.

Nagyméltóságodnak ezen válasza nemcsak modoránál és hangjánál fogva igen különös, de a mi főbb, tartalmánál és elveinél fogva is oly meglepő s a magyar protestáns egyháznak saját iskoláihoz való legbensőbb viszonyát s magoknak ezen iskoláknak törvényes szabadságát és autonómiáját, s ezen autonómia ügyének összes történeti fejlődését anyira ignorálja, vagyis vóltaképen, oly kedvezőtlen és ellenséges indulatu azok iránt, miszerént Nagyméltóságod ezen válaszára, részünkről is megtenni a szerény megjegyzéseket, egyházunk és iskoláink iránti kötelességünknek ösmerjük.

Általánosan ösmeretes azon kétségtelen történeti tény, hogy a magyar protestáns egyházak és iskolák törvényes szabadságát és autonómiáját, hazánk legfőbb kormányzékei, különösen az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűnte után, nemcsak nem védelmezték, hanem rendszeresen és folytonosan korlátozták és üldözték. Oly kormányzékektől, melyek az uralkodó vallás eszméjét és érdekeit s az abszolutizmus elveit nyiltan vallották és kegyelték: mást várni nem is lehetett; — de, hogy egy oly kormány, illetőleg kormányférfiu, akit mi is a jogfolytonosság, alkotmányosság s a különböző felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság öszinte hívének és előmozdítójának tartottunk és tartunk, miként lehessen ami épen ama szempontokat követő határozatunk-

ról oly véleményben mint Nagyméltóságod van: az, előttünk egészen megfajthatetlen és igen elszomorító volna, ha azt nem tennők fel, hogy itt igennagy és amellet veszéyes félreértések forognak fen.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, miszerént általában különösnek látszik előttünk az, hogy Nagyméltóságod többször azt jegyzi meg, miszerént ez vagy amaz nézetünket indokolni elmulasztottuk, az indokolásra képesek nem is voltunk stb stb. — Nagyméltóságú miniszter ur! ami határozatunk egyáltalában nem új és hallatlan, hanem oly elveket és igazságokat tartalmaz, a melyeket a magyar protestáns egyház egyeteme és egyes kerületei többbizben a legvilágosabban és legünnepélyesebben kimondottak, és pedig mint olyanokat, amelyekhez a magyar protestáns egyháznak saját iskolai szabadsága és autonómiaja érdekéből, minden oly időben, amidőn ama szabadság és autonómia bárhonnan fenyegetve van, határozottan ragaszkodni kell. Mi nem új vagy elvesztett jogokat kértünk s akartunk visszaszerezni, hanem oly jogokat békében megtartani és élvezni, amelyeket a magyar protestáns egyház évszázadokon keresztül, mint sajátjait birt. Mi nem léptünk valami új ösvényre, hanem csak azon maradtunk meg, amely elődeink nyomait a legújabb időkig szakadatlan sorozatban mutatja, s meg vagyunk győződve, hogy ha Nagyméltóságod csak párányi részét vette volna is figyelembe azon ünnepélyes és igenvilágos nyilatkozatoknak, amelyeket a magyar protestánsok, iskolák ügyében részint egyházi téren, részint országgyűléseken tettek: egyáltalában nem fogott volna tőlünk részletes indokolást sürgetni, hanem egyszerűen beismerte volna álláspontunknak minden tekintetben természetes és törvényes, emellett — történelmileg nagyon könnyen megismerhető, tehát épen nem meglepő voltát.

Most is kiválólag a multak azon törvényes tényeinek gondos megvizsgálására és méltánylására hívjuk fel Nagyméltóságod becses figyelmét, a melyek a mi iskolai szabadságunknak pozitív alapjait alkotják s midőn efelett még, némi megjegyzéseket teszünk Nagyméltóságod becses válaszára, ezt egyáltalában nem azon indokból tesszük, mintha elősmernők, hogy saját törvényes szabadságunk és autonomiánk ügyében Nagyméltóságodnak számadással

tartozunk, hanem csupán azért, mert jól esik reménylenünk, hogy Nagyméltóságod meggyőződésén aggodalmaink alapos voltáról, s ez alkalomból újabban erős vizsgálat alá vétén a népiskolai törvényt, és az annak végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeleteket: saját ígérete szerint sietni fog a törvény célszerű módosítását minélelőbb kieszközölni, magukat az ide vonatkozó miniszteri rendeleteket pedig, még ennél is előbb, a valódi jogfolytonosság, alkotmányosság és igaz demokrácia tiszta elvei szerint gyökeresen módosítani.

Azt állítja Nagyméltóságod válasza, hogy a népoktatási törvény 11 §-a, a hitfelekezetek iskolatarthatási és állítási jogának gyakorolhatóságát „csupán oly feltételekhez köti, melyek az ily tanintézetek sikerére nézve nemcsak célszerűek, de szükségesek,“ s ezek: az alkalmas iskola épület a fiúk és leányok külön osztályra választása, az egy tanító által oktatható gyermekek számának meghatározása, képzett tanítók alkalmazása stb. stb. Állítja továbbá Nagyméltóságod, hogy „mindezen feltételeknek megfelelt vagy igyekezett megfelelni eddig is, minden jól berendezett iskola, és pedig a helvét hitvallásu felekezet iskolái kedvező arányban“; — képtelenség tehát Nagyméltóságod szerint, hogy ezen iskolákat fenyegetné végpusztulással a törvény, mely az eddig is teljesített vagy legalább teljesítettni kitűzött feltételeket állapítja meg.

Nyíltan bevalljuk, hogy ha iskoláink fenállhatásának feltételeit maga a törvény is csak oly általánosságokban határozná meg, mint amilyenről most Nagyméltóságod szól: akkor e részben legkisebb aggodalmat sem emeltünk volna.

Ámde a törvény a legrészletesebben, számokban meghatározott feltételekhez köti a mi iskolatarthatási és iskolaállítási jogunkat, vagy más szóval: iskoláink fenállhatását. Nevezetesen:

a 11-ik, illetőleg a 27. és 28. §§. rendeletei szerint, a mi fenálló iskoláinknak akként kell átalakíttatniok s az újaknak úgy építtetűiök, hogy egy teremre 60 gyermek s minden gyermekre legalább is 8–12 □ lábnyi hely számíttassék; itten tehát nem csupán az mondatik, hogy az iskolaépület alkalmas legyen;

a 34. §. szerint a mi tanítóink sem taníthatnak rendesen többet 80 gyermeknél;

a 11-dik, illetőleg 133. § szerint tanítókká ezentul a mi saját iskoláinkban is csak oly egyének lehetnek „akik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték, a kötelezett vizsgákat letették és tanítói oklevelet nyertek; vagy ha nem végeztek is nyilvános képezdei tanfolyamot, mind az elméleti, mind az azután egy év mulva leteendő gyakorlati vizsgát nyilvános képezdében sikerrel kiállották;“ a 13-dik illetőleg 89-dik §§ szerint pedig, a mi saját felekezeti képezdeinkben is, oly terjedelemben kell tanítani mindegyik osztályban a tudományokat, amint azt a közoktatási miniszter által időről időre kiadandó tanterv meghatározza; — a 133. §. szerint továbbá, jelenleg szolgálatban lévő tanítóink is minden különbség nélkül, tehát közülök még a legjelesebbek is, csak azon feltét alatt hagyatnak meg állomásaikon, ha az iskolákat vizsgáló főhatóság előtt tanításbeli jártasságukat és ügyességüket igazolják; — mindezekben tehát nemcsak az mondatik, hogy nálunk is képzett tanítók alkalmaztassanak, hanem ennél bizonynyal több és részletesebb valami.

Mindezen részletességekről, melyek a törvényben világosan bent vannak és a 128. és 15. §§. szerint a mi iskoláink fenállhatásának feltételeiül is kötelezőleg megszabotnak, azt állítja Nagyméltóságod válasza, hogy ezek a népiskolák „sikerére nézve, nemcsak célszerűek, de szükségesek is“, vagyis hogy az oly iskola, mely ezeknek meg nem felel, sem célszerű, sem sikeres nem lehet.

Valóban nagy köszönettel vettük volna, ha Nagyméltóságod válasza, ezen állítás részletes indokolása által meggyőzött volna bennünket afelől, a mi e pontnál a dolog lényegére tartozik, hogy t. i. amely iskolában 8—12 □ lányni térnél kevesebb esik egy gyermekre, 60 gyermeknél több egy teremre, 80-nál rendesen több egy tanító keze alá, stb. — az már célszerűen és sikeresen nem működhetik. Köszönettel vettük volna ezen állítás bebizonyítását, mert minket mind saját iskoláink körül tett tapasztalataink mind külföldi tekintélyes és országos példák arról győztek meg, hogy az elemi iskolák célszerű és sikeres működését lehet bizto-

sítani ama részletesen meghatározott feltételek kötelező kitűzése illetőleg teljesítése nélkül is.

A mi nevezetesen a mi saját iskoláinkat illeti: minden kétségen túl van, hogy azoknak tetemes nagy többsége, úgy amint jelenleg van, a törvény által kitűzött életfeltételeknek meg nem felel, mert nem esik azokban legalább 8—12 □ lábnyi tér egy gyermekre, nem 60 hanem sok helyütt kétanyi sőt több gyermek is van egy teremben, s egy tanító keze alatt nemcsak 80, hanem legtöbb esetben sokkal több gyermek is van; a mi iskoláink legnagyobb részében továbbá, ez időszerént legalább, nem oly okleveles tanítók működnek, mint a milyeneket a törvény követel; — és ha iskoláink mindemellett is kedvező arányban feleltek meg a népnevelés valódi céljainak, amint ezt maga Nagyméltóságod is hajlandó elősmerni: akkor magokból a tapasztalt tényekből nyilván van, hogy ama feltételeknek törvény általi szigorú kitűzése, és az iskolák fenállhatásának ezen feltételekhez való kötése, a népnevelés céljainak elérése végett egyáltalában nem szükséges. Arról pedig, hogy a törvény által számokban meghatározott feltételeknek vagy azokkal egyezőknek teljesítését mint Nagyméltóságod mondja, maga felekezetünk már azelőtt célul tűzte volna ki és pedig oly célul, mint ezt a törvény kitűzi, hogy t. i. ama feltételekhez kötötte volna saját iskoláinak fentartását, — nekünk ez ideig tudomásunk nincs; sőt azon meggyőződésben vagyunk, hogy ha a mi felekezetünk vagy egyházkerületünk valami központból ama feltételek teljesítéséhez kötötte volna az egyes gyülekezetek iskoláinak fenmaradását: akkor saját teste ellen vétkezett volna s az eféle rendeletet vagy végzést mint legnagyobb részben teljesíthetlent és szükségtelent, az egyes gyülekezetek és egyházmegyék vagy figyelembe sem vették volna, vagy a leghatározottabban feltámadtak volna az ellen.

A külföldi állapotokra tekintve pedig, ha például Poroszországban a legujabb időkben is megelégesznek azzal, hogy egy gyermekre 5—7 □ lábnyi tér essék, ha a német földön több helyütt 100, 130, sőt több is lehet az egy tanító által oktatott gyermekek száma, és pedig mindez megengedtetik oly iskolákra nézve,

amelyek községi vagy állami erővel tartatnak fen; és ha a németekről s közöttök épen a protestánsokról is fel lehet tenni, hogy mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jól tudják és ösmerik azt, hogy minemü feltételek szükségesek és célszerűek ahoz hogy a népiskola a maga feladatának megfelelően: akkor valóban, méltán kérdésbe tehetjük, hogy a mi szegény felekezetünk, községek és állam által nem segélyezett iskoláinak fenállhatását, mi szükség volt ama fényüzési és mellőzhető feltételekhez kötni?

Mi meg vagyunk győződve afelől, hogy ha a törvény most emlegetett pontjai végrehajthatnak, ugy amint törvényt végrehajtani kell: akkor a mi iskoláinknak tetemes része el fog pusztulni; — ha pedig a jövődre tekintünk, ha elgondoljuk a hat, sőt nyolcz illetőleg kilenc évre terjedő iskolakötelezettséget, s a legtöbb tanítói fizetéseknek az időkhöz képest általában is szükséges sé vált javítását: akkor bizvást állithatjuk, hogy iskoláink fentartása és a törvény kívánalmai szerénti átalakítása s kiegészítése végett, még legalább is anyi anyagi erőre lenne szükségünk, mint amenyit jelenleg azokra fordítunk. Nem lehet ugyanis titok Nagyméltóságod előtt sem, hogy különösen az elemi iskolák alapításánál és fentartásánál két dologra van kiválólag szükség t. i. alkalmas iskolai épületekre és kellő szamu tanítói állomásokra, illetőleg fizetésekre, s épen e két fő és legköltségesebb dolog az, amelyre nézve a törvény, a mi iskoláink fenállhatását általunk nem teljesíthető feltételekhez köti. Hol vegyük mi magunkra hagyatott szegény reformátusok, habár évek sőt évtizedek alatt is a tőlünk követelt roppant anyagi erőt?!

Legyen meggyőződve Nagyméltóságod a felől, hogy a protestáns szülék sem akarják iskolás gyermekeiket szük, sötét és egészségtelen helyiségekbe zsufolni; mi is ohajtjuk és akarjuk, hogy a tanítók minélnagyobb képességgel és ügyességgel birjanak, s a tanítás sikere ne veszélyeztessék sok gyermeknek egy tanító keze alá összehalmozása által; győződjék meg Nagyméltóságod különösen a felől, hogy mihelyest végre lesz hajtva az 1848-dik évi XX-dik t. c. 3. §. a mely szerént „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségekkel fedeztetnek“, — vagy ha egyházunk a hazától épen oly javadalmakat

nyer, mint a római katolika egyház élvez; sőt hogy ha iskoláink, a felekezeti jellem és autonomia sérelme nélkül, csak azon pártfogásban és segélyezésben részesülnek is, amelyben a törvény az ugynevezett községi iskolákat részesíti: akkor mi is nemcsak az hogy semmi panaszt nem emelünk többé ama szigorú feltételek ellen, de az iskolai épületekre s más efélékre nézve is kész szívvel fogunk versenyezni bármiféle tanintézetekkel.

Addig pedig míg ezen idő eljőne, engedje meg nekünk Nagyméltóságod, ha a törvény által ama feltételek miatt, iskoláinkat végpusztulással fenyegettetve látjuk; igenis, mert az voltaképen mindegy: akár egyenesen és kereken megtiltani a protestáns iskolák létezését, akár oly feltételekhez kötni azok fenmaradását, a melyek nem teljesíthetők. Példák mutatják már, hogy oly nagy fontosságú helyeken, a melyeken, egykor nemcsak vallásunk hanem nyelvünk és nemzetiségünk érdekében is, részben egész egyházkerületünk illetőleg felekezetünk közsegélyével virágzó iskolákat alapítottunk és tartottunk fen, mint pl. Szegeden, Aradon, Becskereken, Nagy-Váradon, most már iskoláink megsemmisültek és pedig meglehet örökre! Egyebütt is, ahol iskoláink végpusztulásának jelenségei immár fenforognak, ennek oka legnagyobb részben bizonynyal nem más, mint a nép szegénysége és azon, különben hiu és alaptalan remény, hogy a községi iskolák fentartása kevésbbé fogja a népet terhelni mint a felekezetieké. De bizonyosan ismeretes már Nagyméltóságod előtt is, hogy az ausztriai protestánsok épen egy a miénkhez hasonló tartalmu, szellemü és irányu, de még sem épen oly szigorú törvény miatt, iskoláikat s azokkal együtt vallásukat és egyházukat nagy veszélyben forogni látván, e tekintetbeni aggodalmukat nyíltan és ünnepélyesen kijelentették s aggodalmukban, mondhatni Európának összes protestáns egyházai osztoznak és segélyezés által akarják megmenteni az ausztriai protestáns iskolákat, amelyek különben a községi és állami segélynek tőlök való megvonattatása és az eléjük szabott súlyos feltételeknek meg nem tarthatása miatt, bizonyosan végpusztulásra jutnának.

Nekünk magyar reformátusoknak, ezidőszert legalább, nincs segélyért hova folyamodnunk. Ennélfogva ne csudálja Nagy-

méltóságod, ha törvényes autonomiánkhoz, mint iskoláink egyedüli megmentőjéhez, annál határozotlabban ragaszkodunk; és pedig anyivalinkább, mert ezen autonómia határozottan biztosít bennünket afelől, hogy ama számokban kiszabott szigorú feltételek reánk nézve, ami akarunk ellenére, kötelezők egyáltalában nem lehetnek.

Kétségen kívül van ugyanis, és pedig reméljük Nagyméltóságod előtt is, hogy soha még eddigelé sem országos törvény, sem kormányrendelet nem bocsátkozott annak kötelező és pedig életfeltételkénti megszabásába hogy a mi autonóm iskoláinkban hány láb essék egy gyermekre, hány gyermek egy teremre s egy tanító keze alá, és hogy a tanítók miként képesíttessenek ez iskolák számára; az eféléknek kötelező megszabását ugyanis mind általában az egyházi és azzal egységes iskolai autonómia fogalma, mind különösbbe és pozitíve pedig az 1791. XXVI. sarkalatos törvény cikk határozottan megtiltja.

Ezen törvény cikk első pontja ugyanis megszabja, hogy a vallás-gyakorlat szabadon hagyassék, templomok, iskolák stb. szabad használatával; „religionis exercitium cum libero templorum et scholarum usu, liberum relinquatur,” és hogy ezen szabadság használatában és gyakorlatában senki semmi szin alatt és semmi módon ne háborgatassék és ne gátoltassék; „nec quisquam in libero ejusdem usu ac exercitio quovis sub praetextu quovis modo turbetur aut impediatur.” Ugyancsak az említett törvény 5-dik pontja minden korlát és feltétel nélkül szabadságot ad az evangélikusoknak és pedig örök időkig nemcsak arra, hogy létező elemi és grammaticai iskolákat megtartsák, hanem arra is, hogy ily iskolákat, bárhol is ahol ők azt szükségesnek látják, újból is állíthassanak; 12-dik pontjában pedig ugyancsak ezen törvénynek ismételve felemlítettik, hogy az evangélikusok iskolái birtoklására vagy megtartására nézve mindenképen biztosítatnak. — Mindezen jogok azonban, amelyeket az idézett sarkalatos törvény oly világosan biztosít, s melyeket a magyar protestánsok századokon keresztül folyvást követeltek és sajátjukként fentartottak, most már merőben semmivé lennének, ha egyházunknak még azon szabadsága sem lenne többé, hogy az ő saját

iskoláira nézve önmaga határozhassa azt meg hogy az iskolai épületek mily terjedelműek legyenek s hány □ lábnyi tér essék azokban egy gyermekre stb. Ha az eféle dolgokat bármely egyház iskoláira néze, valamely az egyháztól merőben független s annak körén kívül álló hatalom szabja meg és pedig mint az iskolák fenállhatóságának mulhatlan feltételeit: akkor annak az egyháznak iskolai szabadságáról és autonomiájáról mint létezőről beszélni, merőben felesleges sőt képtelen dolog.

Ugyancsak az említett törvény 5. §-sa, minden feltétel és korlát nélküli teljes szabadságot ad nekünk az iskolatanítók hívására és elbocsátására s azok számának kevesbítésére, vagy szaporítására nézve; — ámde ezen szabadság ismét lényegesen korlátozva, illetőleg megsemmisítve lesz, ha nem az egyház határozza meg azt, hogy az ő saját iskoláiba kik választhatók tanítóságra, és hogy miben áll a tanítói hivatalra való képesség s miként szerezhető meg és miként igazolható az; — és hogy ha nem az egyháztól függ még annak meghatározása sem, hogy az ő egyik vagy másik saját iskolájában a körülményekhez képest hány tanító működjék.

Nem ösmeretlen az mielőttünk sem, Nagyméltóságú Miniszter ur, hogy a föld némely gazdag államában, községi vagy állami költségen valóban oly kényelmesen építtetnek és szerveztetnek az iskolák, mint azt a mi törvényünk számokban megszabja; — de, hogy valaha, valamely szabad állam törvényhozása, egy szegény és az állam által nem segélyezett, de törvényes iskolai autonomiával biró felekezeti iskoláira nézve, ama gazdagságot és kényelmet, mint elengedhetetlen életfeltételt tűzte volna ki: az, mielőttünk mindezideig ösmeretlen, és emellett olyan valami, ami nemcsak ami iskoláink törvényes autonomiájával, de általában a szabadság és a művelődés érdekeivel is ellenkezik, mert épen az iskolák állítása és fentartása eleibe vet merőben szükségtelen fényűzésre kényszerítő korlátokat; aminek lényege bizonynyal nem más mint az hogy az iskolaállítási és tartási szabadság; — reánk nézve tehát törvényes iskolai autonomiánk fentarthatása, adó vagy büntetés alá vagyon vettelve.

Nagyméltóságod válasza azonban, egy alábbi pontban, azt jegyzi meg az ily aggodalomra, hogy ez, csak akkor lenne jogosult, ha a törvény azon esetben is kötelezné a felekezetet az iskola fentartására midőn azt tenni nem képes; ámde a törvény ily esetekben nem kötelezi a hitfelekezeteket, hanem a községet s utolsó vonalban az államot. — Csak maga ezen pont is nyilván mutatja, hogy Nagyméltóságod nem méltóztatik figyelembe venni, sem azon igenlényeges szervi egybeköttetést, amelyben a magyar protestáns egyház az ő saját iskoláival áll, sem azon általánosan elősmert kétségtelen igazságot, amely ezen egybeköttetésnek alapja, melyszerint t. i. az elemi iskolák célja nem csupán a tanítás, nem csupán az ismeretek közlése, hanem nagy mértékben és lényegesen a nevelés is, amelynek, mint ismét kitünő mértékben szellemi és erkölcsi valaminek, a vallással való lényeges egybeköttetését alaposan tagadni nem lehet. Ezen igazságokkal ellenkezőleg Nagyméltóságod úgy véli, hogy a magyar protestáns egyház, illetőleg a magyar protestáns szülék kezében az iskolák valami oly mellékes, szükségtelen és felesleges dolgok, amelyekről megválniok, illetőleg azokról a polgári községek és az állam számára lemondaniok, nemcsak sérelemmel nem jár, hanem igentermészetes és szükséges dolog is. Legyen szabad ezen meglepő felfogásra, az imént érintett alapigazságokhoz, csak azt jegyezni meg pótlékul röviden, hogy a magyar protestánsok eddigelé, amint hitvallásaik, kánonaik s a kormányval és törvényhozással szemben tett legünnepélyesebb nyilatkozataik mutatják, saját iskoláik birtokát és autonómiáját, vagyis általában, gyermekeiknek saját vallásos meggyőződésük szerinti oktatását és nevelését családi és egyházi belügynek, a szabad vallásgyakorlat elegendhetetlen feltételének, tehát oly valaminek tartották, amelyről lemondaniok, vagy amelyet másra átruházniok, mindaddig míg vallásuk iránt hűséggel és szeretettel viseltettek, épen oly képzetenség lett volna, mint lelkiösméretök szabadságáról lemondani. A magyar protestánsok jelenleg fenforgó s igentermészetes és méltó aggodalmai az iskolaügyben, csak akkor szünhetnének bizonyos mértékig; vagyis, csak akkor lehetnének némi részben hajlandók a protestánsok saját autonóm egyházi iskoláikról lemondani.

dani, ha a községi és állami iskolák, minden oly helyeken, ahol az egyes felekezetekből elegendő számú gyermekek találhatók, felekezetek szerint állíthatnának, mint pl. Poroszországban és másutt s mint ahogy azt 1848-ban maga Nagyméltóságod is tervezte volt, — vagy ha a nevezett iskolákban, az összes tanítás s különösen nevelés alapjait s vezérelveit legalább az evangyéliomi igazságok elfogadtatnának, úgy, amint az, ismét több művelt és szabad államokban történik. Ámde a mi törvényünk szerinti községi és állami iskolákról ezt mondani és reményelni nem lehet; mert azok tanítási és nevelési mezejének legnagyobb részéről, nem csak az egyes felekezeti, de éppen az evangyéliomi érdekek és elvek is számkivetve vannak. Midőn tehát ami helyzetünkben egyfelől büntetés terhe alatt kényszerítettnek a szülők gyermekeik iskoláztatására; más felől a felekezeti iskolák állítása és fentartása felette nehezen vagy éppen nem teljesíthető feltételekhez köttetik s így igenszámos szülék gyermekei erőszakkal is vitetni fognak a voltaképen vallás nélküli, emellett szabadságellenes centralisztikus és bürokrat érdekek szolgálatában álló községi és állami iskolákba: látnivaló hogy oly nyomás gyakoroltatik az egyes szülék vallási és egyéni szabadságára, amilyenre példa bárhol is alig van a földön, oly nyomás, amelynek sújja alól és korlátai közül csak a kitünően gazdag családok és gyülekezetek szabadulhatnak meg. Ismét előáll tehát és pedig kérlelhetetlenül azon kétségtelen tény, hogy iskolai s ez által vallási és egyházi szabadságunk élvezhetése, a vagyonságnak bizonyos mértékéhez vagyonsággal köttetve, a szegényekre nézve lehetlenné téve, vagy ami mindegy: adó és büntetés alá vettetve. Mi tehát ezen nézetünkhöz nemcsak azon az egy okon ragaszkodtunk és ragaszkodunk, amelyen Nagyméltóságod véli, hogy t. i. iskoláinktól a községi segélyek tetszés szerint megvonhatók, hanem általában azon kétségtelen tény alapján, hogy bár iskoláink, ezentul már községi és állami segélyezésben rendszeresen és újból nem részesülhetnek: fenállhatásuk mégis csak a gazdagok által teljesíthető szükségtelen, nálunk jó részben csak fényüzésieknek nevezhető feltételekhez vagyonsággal köttetve.

Mindezek alapján még most is ragaszkodunk azon nézetünkhöz is, amelyet az 1867-dik évi December 1—3 napjain tartott

közgyűlésünkben, az 1848-dik évi vallásügyi törvény részletezéséről és az iskolaügyről megállapított s Nagyméltóságodhoz is szokott rendes uton felküldött véleményünkben kifejeztünk, miszerint t. i. az államnak szabadságában sőt kötelességében áll, törvényben kijelölni azon végcél, melyet mindenféle illető iskoláknak mulhatatlanul el kell érniök, vagyis, az állam megszabhatja az iskolák által adandó képzettség minimumát: de hogy ama végcél vagyis e minimumot, mily rendszer, módszer, mily kézi könyvek stb. egy szóval: miféle eszközök segélyével ériék el a nem állami iskolák, — abba az állam nem avatkozik.

Azon legtágabb körű versenytért, melyet Nagyméltóságod válasza a népnevelés terén megnyitva lát, mi saját iskoláink számára megnyitva egyáltalában nem látjuk, vagyis a versenyzést amelyre kényszerítettünk, iskoláink legnagyobb részére nézve lehetetlennek tartjuk. A versenyzésre ugyanis nemcsak tér és felhívás, hanem egyszersmind képesség is kívántatnék. Ha nálunk megvólna is az akarat a versenyzésre, de fájdalom! nincs meg a vagyoni képesség. A mi, magokra hagyatott szegény iskoláink nem képesek versenyezni sem a gazdag vagyonnal rendelkező római katólikus klérus iskoláival, sem a községek és az állam rendszeres segélyezésében részesülő hitfelekezeti jellemnélküli községi iskolákkal. De ünnepélyesen megigérjük e ponton is, hogy mihelyest Nagyméltóságod kieszközli azt, amire ismételve és sürgetve kérjük, hogy t. i. végrehajtsák ama törvény, melyszerint minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéinek közálladalmi költséggel kell fedeztetniök: akkor, a mi iskoláink is, tüstént készek lesznek a versenyzésre. Addig pedig, míg ezen idő el nem jő, iskoláink versenyre hívását sőt kényszerítését, a dolgok nem ismeréséből származónak, vagy szegénységünk ellen intézett gunynak tekintjük. Törvényesen biztosított iskolai autonomiánkra támaszkodva pedig, még jelen helyzetünkben is határozottan tagadjuk azt, hogy az államnak vagy államkormányának jogában állana a mi iskoláinkat, a keresztyén vallásos neveléssel és oktatással igenkeveset vagy épen semmit sem gondoló községi iskolákkal való oly versenyzésre hívni vagy kényszeríteni, amelynek kimenetelétől isko-

láink létele és fenmaradása is függővé tétetnék. Mi azt hiszszük, hogy ha nem segéll és nem gyámolit bennünket az állam, a mi szegény iskoláink fentartásában és tovább fejlesztésében, akkor hivatva és jogositva sem érezheti magát arra, hogy ezen iskolák ellen pusztító versenyt intézzen.

Ami pedig a felekezeti iskolák községek általi segélyeztetését illeti: nagyon sajnáljuk, hogy Nagyméltóságod válasza nem méltóztatik figyelembe venni, miszerént a községeknek a segély megvonhatására való feltétlen felszabeditása, ellenben a községi iskolák számára mind a községi, mind az állami segélynek határozott biztosítása, nemcsak a felekezeti iskolák iránti kiméletlenség nyilvános bizonyítéka, hanem egyszersmind kétségtelen ut és alkalom arra is, hogy a metalán századok óta gyakorlatban lévő s szerződési vagy kötelezettségi természettel bíró segélyezések is, épen úgy megvonathassanak, mint azok, amelyek az újabb időkből származnak s merőben tetszés szerinti s ideiglenes kegyajándékoknak tekinthetők. A törvény 23—26 §§-ainak tartalma és szelleme szerint pedig, a községeknek ezentul újból segéll ni sem szabad többé a felekezeti iskolákat.

Midőn pedig a ministeri rendeletek, ugyancsak sürgetőleg felhívták a községeket, hogy záros határidő alatt határozatilag nyilatkozzanak, hogy az eddigi segélyezést fentartják-e avagy nem; továbbá ugyancsak a miniszteri rendeletek erősen hangsúlyozzák, hogy az eddigi segélyezésben is csak a törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskolák és csak azon esetben részesíthetnek, ha a községi iskola vagy iskolák minden szükségei már teljesen fedezve vannak, s midőn mindezekhez elgondoljuk még azt is, hogy jelenleg alig van oly protestáns felekezeti iskola, mely a törvény által kiszabott kellékeknek mindenben megfelelne s mely ennél fogva ki ne lenne tétetve a segélytőli megfosztás veszélyének, s ha azt sem feledjük, hogy azon nagyobb községek, amelyekben a felekezeti iskolák segélyeztetése leginkább szokásban van, a törvény által új községi tanintézetek felállítására, illetőleg felsőbb osztályok létrehozására köteleztetvék: akkor nyilván van, hogy a törvény végrehajtásával a protestáns iskolák segélyeztetésének is vége lesz,

s hogy a miniszteri rendeletek tartalma és szelleme által a községek nemcsak mintegy, hanem valóban és igazán felhivatnak, hogy a felekezeti iskoláktól a segílyt vonják meg.

Ha a törvény és a miniszteri rendeletek oly nagy barátai a felekezeti iskolák szabad versenyének, mint azt Nagyméltóságod válasza véli: akkor miért nem mondanak legalább anyit, amenyit pl. a badeni 1868-dik évi, általában szabadelvűnek tartott iskolaügyi törvény mond, melyszerént t. i. a létező felekezeti iskolák mint ilyenek fentartandók és segélyezésök folytatására a községi és állami pénztárak csak azon esetben nem kötelezhetők, ha bennök, három egymásután következő évben kevesebb a tanítványok száma 25-nél stb. stb; sőt ha szabad kérdeznünk, mi állott annak ellent, hogy még a községek vagy állam által alapítandó s kormányzandó iskolák is felekezeti jellemmel birjanak, minden oly esetben és oly ponton, amidőn és ahol kellő számmal vannak az egy felekezeti gyermekek, s így, miért ne lett volna lehetséges a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskolákat, melyeket a törvény és különösen Nagyméltóságod rendeletei oly kiválólag kegyelnek és általánosítani akarnak, csak rendkívülieknek és oly esetekben kiegészítőknék tartani, amidőn az egyes felekezetek nem képesek saját iskolát tartani fen. Vagy más szavakkal: a népnevelés állam általi felvirágoztatásának ügyében, miért ne lehetett volna, a felekezeti érdekekre tekintve, nálunk is azon irányt követni amelyet Poroszországban, Würtembergben, Franciaországban, Angolországban és másutt is követnek??

Az előadottakból minden kétségen túl lévén az, hogy a törvény és miniszteri rendeletek szerént a protestáns, görögkeleti és izraelita iskolák legnagyobb része a versenyezhetés képességével sem bír: természetes, hogy ama „legtágabb körű verseny-téren,” melyet Nagyméltóságod a népnevelés terén megnyitva lát, nem fog más szerepelni, mint csupán a gazdag római katólikus klerikális iskolák és a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskolák; — a mely állapot, bizonynyal nem fog messze esni a monopoliuntól.

Nagyméltóságod válasza „alapnélküli aggodalomnak“ vagy inkább „ráfogásnak“ méltóztatik azon állításunkat nevezni, hogy iskoláink igensok esetben egyházunkhoz nem tartozó, velünk ellenkező vallásos meggyőződésben lévő kormányhivatalnokoknak rendszeresített, bizalmatlan és zaklató felügyelete alá vettetnek; — azt azonban, hogy ami aggodalmunk menyiben alaptalan és menyiben ráfogás: elmulasztotta Nagyméltóságod világosan kimutatni. Azon nézet, amelyre a felügyelet dolgában Nagyméltóságod válasza kiválólag támaszkodik, miszerint t. i. az, „hogy minémü vallásos meggyőződésük van a tanfelügyelőknek, nem tartozik a felügyelet körébe,“ — a hitfelekezeti jelemmel nem bíró községi népiskolákra nézve teljes tökéletesen áll: de a felekezetek által alapított és fentartott s e mellett a vallásos és erkölcsi nevelést is lényeges feladatuknak tartó iskolákra tekintve, mind a magyar protestáns egyház eddig követett elveivel s a százados törvényes gyakorlattal, mind a dolog természetével ellenkezik az.

A magyar protestáns egyház ugyanis, soha el nem fogadta azon eszmét, hogy az ő iskoláira idegen vallásu kormányhivatalnokok ügyeljenek fel; küzdött ezen eszme ellen a Maria Thereszia és II. József császár korabeli, különben mulékony kísérletek ideje alatt is; — az 1791. XXVI t. c.-ben pedig nyilván ki van mondva, hogy az evangélikusok mindazon dolgokban, amelyek a vallásra tartoznak, az ő saját vallásukon lévő felsőbbektől függjenek, s ugyanezen törvénycikk az államnak vagy államkormányának rendszeresített és folytonos felügyeletéről egy ígét sem szólván, csupán a királyi legfőbb felügyelhetést tartja épségben, de ezt is úgy, hogy az, az ország törvényes hatóságainak útján gyakoroltassék, — s attól, hogy iskoláink felett idegen vallásu kormányhivatalnokok gyakorolják a felügyeletet, az 1849 utáni absolut ostrák kormány is megkimélt bennünket. De a dolog természete is valóban azt kívánja, hogy különösen a népiskolák felett, felekezetek szerint gyakoroltassék a felügyelet. Nálunk protestánsoknál pl a népiskolaügy lényegesen vallási vagy felekezeti ügy, és pedig nemcsak azért, mert iskoláinkban a vallástudomány is taníttatik, hanem általában a népiskolai tanítás és nevelés minden ágára és egész rendszerére nézve. Magok ugyanis azon symbolikus könyvek,

amelyeket pl. a magyar reformált egyház ünnepélyesen bevett, t. i. a második helvét hitvallás és a heidelbergi katekizmus, továbbá kánonaink, főként a szent írás alapján s vallási és hitfelekezeti önfentartási érdekből hirdetik s kívánják azt, hogy a szülék, gyermekeik tanításáról és neveléséről gondoskodjanak és hogy „az iskolák közöttünk fentartassanak;” — nekünk az, hogy gyermekeink nem csak az egyháznak, hanem a családnak, a hazának és a társadalomnak hasznos tagjaivá neveltessenek, kitünő mértékben az evangyéliomból s hitvallásunkból vagyis vallásos hitünkől és meggyőződésünkől folyó kötelességünk, — s ezek szerént nem különös, nem a dolog természetével ellenkező-e az, hogy az állam idegen vallásu egyének által vizsgáltatja azt, hogy miképen teljesítjük hitvallási és egyházi kötelességeinket. És az anyival különösebb, s anyivalinkább bizalmatlanságot mutató mert nálunk századok óta rendszeresített, szabad választás alapján nyugvó és nyilvános felügyelet van az iskolákra is.

Ha nem lehetünk is jelenleg oly szerencsések, hogy Nagyméltóságod kedvező véleményben legyen felőlünk: de azt méltóztassék elhinni, hogy az állam legfőbb felügyelete elől nem akarunk ridegen elzárkozni mi sem, sőt iskoláink felvirágoztatására nézve, autonomiánk sérelme nélkül, őszintén ohajtanánk közreműködni azzal; csak azt tartanók tehát szükségesnek e célból, hogy az autonom felekezeti iskolákra való felügyet, az állami legfőbb felügyelet fogalmához hű legyen, kellő határok közt maradjon s több külföldi államoknak, pl Angliának s Poroszországnak példája szerént, a felekezeti érdekekre való tekintettel és kimélettel szerveztessék és gyakoroltassék.

A közöttünk és Nagyméltóságod között fenforgó igensajnos félreértésnek egyik, és pedig igen fő forrása kétségenkívül abban van, mert Nagyméltóságod tőlünk egészen eltérőleg sőt velünk ellenkezőleg magyarázza az 1791. XXVI. törv. cikk 5-dik pontjának eme záradékát: „*coordinatio tamen literariae institutionis (nem instructionis) erga demissam statuum et ordinum propo-*

tionem per suam Majestatem determinanda, ad has perinde scholas extendenda.“

Mellőzve azt, ami pedig nem épen méltatlan a figyelemre, hogy t. i. ezen záradék épen nem az evangelikusoknak, nem is magának az országgyűlésnek, hanem csupán magának a fejedelmeknek, illetőleg a kormánynak akaratából ment be a törvénybe, amár hosszúra nyult s az illetők türelmét kifárasztott országgyűlési tárgyalások végén: csak azt jegyezzük meg, de nyíltan, határozottan és kereken, hogy akár grammatikai értelmét, akár logikai egybefüggését, akár bármiféle más oldalát vagy viszonyát tekintsük ezen záradéknak: semmi egyebet nem lehet alapítani ezen, mint csupán és egyedül azt, hogy az országgyűlésileg meghatározandó tantárgyak a t a protestáns iskolákban is tanítani kell. Így értelmezte ezen záradékot a ref. egyház budai zsinata, mely mindjárt ama törvény alkotása után tartatott; így értelmezték későbbben is a reformált egyházkerületek; így értelmezte maga azon országgyűlési küldöttség amely az 1790°/₁-dik évi országgyűlés megbízása következtében iskolaügyi terveket készített. Ezen záradék és a törvény többi pontjainak világos értelme szerént tehát, a tantárgyak meghatározásán kívül, a protestáns iskolákra nézve minden egyéb, magoknak a protestánsoknak autonom szabad rendelkezése alá esik. Azt állítani tehát, amit Nagyméltóságod válasza állít, hogy t. i. „a törvény egy vonallal sem ment tovább, mint amit az 1790-ik törvény Ő Felsége elhatározási jogkörében fentartani célszerűnek látott,“ a legtarthatatlanabb dolgok egyike a világon, amit kellőleg indokolni már valóban senkisémmel lenne képes.

Bizonyára nemcsak egy, hanem több vonallal túl megy tehát az új népiskolai törvény az 1791. XXVI. t. cikk korlátain; mert pl. a tantervek terjedelme, az egy teremre s egy tanító keze alá eső tanítványok menyisége, a tanítók képesítése, száma, választhatósága s többeféleként mint egyenesen iskolai és egyházi belügyek felett határozni, az 1791. XXVI. t. c. s az az előtti százados gyakorlat szerint, egyenesen és kizárólag a protestánsok autonom intézkedésének körébe esett; most pedig már onnan egészen kivételtetett az ama tárgyak feletti intézkedés joga, s oly módon adatott az állam, illetőleg az államkormány kezébe, hogy azt igenkönnyen

a protestáns iskolák háborgatására és elpusztítására használhatja. Az 1791. XXVI. törv. cikk továbbá semmit sem tud arról, hogy a protestáns iskolákat a kormány bárhol és bármikor és bármi esetben is bezárattathatná, sőt mondhatjuk, hogy ama törvénycikk tartalma és szelleme, a leghatározottabban tiltakozik az eféle bezáratásnak még lehetősége ellen is; — nem ösmeri továbbá, sőt sejtetni sem engedi ama törvénycikk azt, hogy a protestáns iskolák felett idegen vallásu kormányhivatalnokok felügyelete rendszeresítették; nem ösmeri ama törvénycikk azt sem, hogy a protestáns iskolák a községek gyakorlatban lévő s bármi eredetű és alapu segélyétől tetszés szerént megfosztathassanak és ezentul rendszeresen sem az állam, sem a községek segélyezésében ne részesüljenek.

E pontnál nem tartjuk feleslegesnek afeletti csudálkozásunkat is kifejezni, hogy Nagyméltóságod, részletes körvonalozását várta volna tőlünk annak, hogy mit értünk iskoláink belügye alatt? Ha a magyar protestáns iskolák és azok autonomiája csak valami mai és tegnapi új dolog volna, vagy éppen most lenne legelőször megállapítandó: akkor helyén látnók ama kívánatot. Miuután pedig a magyar protestáns iskolák autonomiájának századokra visszamenő nyilvános és dokumentált multja van, amelyet bárki megösmerhet ha akar: itt szabad legyen csak általában utalni ama multra s azt jegyezni még meg, hogy iskolai, illetőleg egyházi belügyek nálunk nem csak azok, amelyekről az 1791. XXVI. t. c. imént emlegett pontjai szólanak, — hanem általában mindazok, amelyekről eddigelé maga az egyház függetlenül, autonomice intézkedett. Ezek voltaképen alig megszámlálhatók; de hogy a főbbek melyek, mutatják kánonaink és egyházkerületi végzéseink.

Most már szabad legyünk remélnünk nem csak azt, hogy Nagyméltóságod teljesen meg lesz győződve afelől, hogy az új törvény sok ponton tulhágta a 1791. XXVI. t. c. korlátait s egyházunk és azzal egységes iskoláink belügyeibe avatkozott, hanem azt is, hogy Nagyméltóságod késedelem nélkül eszközölni fogja azt, hogy a nevezett pontok s több netalán ahhoz hasonlók is, célszerűen módosíttassanak.

Másik főforrása továbbá a Nagyméltóságod között és közöttünk fenforgó igensajnos félreértésnek az, mert Nagyméltóságod egészen más véleményben van a bécsi és linci békekötések jogi értékéről, vagyis a magyar protestáns egyház államjogi helyzetéről, mint amilyen véleményben mi, egyházunk eddigi ünnepléses nyilatkozataival és a hazai alkotmányos törvényhozás elveivel és tényeivel egyezőleg vagyunk.

E nagyfontosságú tárgyra vonatkozólag mindenek előtt megjegyezzük, hogy a mi végzésünk nem állít oly dolgokat, mint amilyeneket, mint állítólag abban foglaltakat, Nagyméltóságod válasza ostromolni méltóztatik. Mi nem állítottuk nevezetesen, hogy a magyar protestáns egyház mint ilyen, hadviselő és békekötő fél volt; sem azt nem mondtuk a Nagyméltóságod válasza által kifejezett értelemben és általánosságban, hogy a mi egyházunk „oly testület az országban, melynek mint ilyennek kihallgatása és beleegyezésétől feltételeztetik a törvényhozói hatalomnak törvényalkotási joga.” Mindamellet is azonban, hogy ezeket nem állítottuk; most is határozottan ragaszkodunk a végzésünkben idevonatkozólag kifejezett ezen állításunkhoz: „a magyar protestáns egyház szabad vallásgyakorlatát, saját egyházi és iskolai ügyeiben önnön felsőbbjeitől függését, vagyis egyházi és iskolai teljes autonómiáját, a közönségesen ismert bécsi és linci békekötések és az ezeket becikkelyező 1608. koronázás előtti első és az 1647-dik évi 5 dik törvénycikkek többrendbeli koronázási oklevelek és királyi eskük örök időkre biztosítják és pedig a békekötések fogalmánál a dolog természeténél fogva oly módon, miszerént a magyar protestáns egyház és iskolák belügyeiben és autonómiájára nézve, az egyháznak mint ilyennek törvényes kihallgatása és beleegyezése nélkül, maga az ország törvényhozó hatalma sem intézkedhetik.”

Ezen pontra vonatkozólag Nagyméltóságod válaszában figyelem kiválólag a békekötések ügyére van függesztve és nagyon méltán, mert ha a békekötéseknek jelenleg már semmi értékük nincs, sőt, ha mint ilyeneknek értékük nem is volt soha: akkor, a mi azokra való hivatkozásunk is merő hiábavalóság. S Nagyméltóságod válasza immár nyilván azt állítja, hogy a mi békekötésekre való hivatkozásunk egészen alaptalan, mert azok a

békekötések jogilag csak a szerződőfeleket köteleznék, amely szerződőfelek a magyar király és az akkor önálló erdélyi fejedelmek; miután azonban a magyar törvényhozás a békekötéseket törvényei közzé igtatta, kötelezők azok mint törvények és nem mint békekötések, mert különben a békekötésekben stipulált feltételek, az egyezkedő félnek, az önálló erdélyi fejedelemségnek elmultával hihetőleg elenyésztek volna. stb. stb.

E nagyfontosságú pontra vonatkozólag kiválólag sajnáljuk azt, hogy Nagyméltóságod a rég és közelmúlt idők nagy figyelemre méltó tényeit kellő figyelemre egyáltalában nem méltatta; mert különben lehetetlen, hogy a békekötések egyházjogi értékéről oly véleményben volna, mint a milyet nyilvánítani méltóztatott.

Semmisem bizonyosabb mint az, hogy a magyar protestáns egyház eleitőlfogva a legújabb időkig határozottan, folyvást, szilárdul és ünnepélyesen ragaszkodott a következő igazságokhoz:

a magyar protestánsokra nézve az ő saját iskoláik a szabad vallásgyakorlatnak mulhatlan fel tételei s az egyház testének kiegészítő szerves tagjai;

a szabad vallásgyakorlatnak, s az egyház és az azzal egységes iskolák autonomiájának államjogi pozitív alapjai nem mások, mint a bécsi és linci békekötések;

ezen békekötések a törvénykönyvbe való becikkelyeztetés által békekötési értéküket el nem veszítették, s folyvást felette állanak annak, hogy az országos törvényhozás által értékökben leszállitassanak vagy megcsorbittassanak.

Hogy a magyar protestáns egyház ezen igazságokhoz folyvást és szilárdul ragaszkodott, arról meggyőződhetik Nagyméltóságod ha figyelembe méltóztatik venni a magyar protestánsoknak, például: egyházi és iskolai ügyben a Felsőséghez benyújtott folyamodványait, vagy az országgyűléseken tett ünnepélyes nyilatkozatait. — Amint azonban egyrésztől hiszszük, hogy Nagyméltóságod megbocsát nekünk, ha őseinknek, elődeinknek, illetőleg önmagunknak is fentebb érintett nyilatkozataihoz és azokban kijelölt álláspontjához most is a legőszintébb hűséggel ragaszkodunk: úgy más részről tudjuk, hogy Nagyméltóságodtól, mi nem kívánhatjuk azt, hogy amaz álláspontot magára nézve kötelezőül sőt csak követendő ut-

mutatóul is elősmerje. Nagyméltóságod figyelmét tehát, csak magának a hazi törvényhozásnak némely nem nagyon régi tényeire vagyunk bátrak felhívni.

Közönségesen tudva van, hogy a hazai vármegyék tulnyomó nagy többsége azon határozott utasítást adta 1790-ben országgyűlésre menendő követeknek, hogy a vallásügy a bécsi és linci békekötések alapjára helyeztessék vissza. A vármegyék tehát nem a becikkelyező törvényekre, hanem egyenesen magokra a békekötésekre hivatkozva nyilván és ünnepélyesen elősmerték azoknak életben és érvényben lételét.

Az is közönségesen tudva van, hogy az 1790°/₁-dik országgyűlésen a vallásügyi tárgyalások folyamán az evangélikus rendek leghatározottabban s rendületlen szigorúsággal ragaszkodtak azon elvhez, hogy a protestánsok szabad vallásgyakorlatának s egyházi és iskolai szabadságának életben és érvényben lévő, s mindenféle törvényhozási vagy fejedelmi hatalomnak felette álló alapjai: a bécsi és linci békekötések; amelyek a becikkelyezett által kétoldalúságokat s békekötési értéküket el épen nem veszítették, hanem inkább megerősítették abban. Ezen országgyűlés vallásügyi tárgyalásait, amelyeknek eredménye lett az 1791. XXVI. t. c. különösen ajánljuk Nagyméltóságod figyelmébe, mert ezekben tüzetesen és gyökeresen meg van már vitatva és el van döntve a békekötések értékének ügye, amelyet Nagyméltóságod válasza, kiválólag a római katolikus klérus szempontja szerint fogott fel.

Az 1790-1-dik évi országgyűlés idején nemcsak a vármegyék s az evangélikus rendek és az országgyűlés többi tagjainak nagy többsége, hanem maga az uralkodó Felső s az akkori kormány is egyenesen a pacificatiokat nyilvánítják az evangélikusok szabad allásgyakorlata végalapjának, a békekötéseket külön fel- említi s külön ismét a becikkelyező törvényeket, amint ez pl. az 1790. július 20 és november 7-dikén Bécsben kelt leiratokból látható.

Hogy pedig azon álláspont miben állott légyen, amelyet a békekötések jogi értékére vonatkozólag az 1790°/₁-ik évi törvényhozás, tehát már az országgyűlés és fejedelem együttesen elfog-

lalt: azt maga az 1791. XXVI-dik sarkalatos törvénycikk mutatja. E törvénycikk ugyanis alapelvül nyilván kifejezi, hogy a vallásügye az 1608-dik és 1647-dik évi törvények szerénti állapotra tétessék vissza, és hogy ennél fogva vagy ebből folyólag az ágostai és helvéthitvallásu evangélikus lakosok örökre visszaállított szabad vallásgyakorlatának alapjául és talpkövéül — *pro basi ac fundamento* — az 1608. koronázás előtti első cikkben idézett és a törvénykönyvbe beigtatott bécsi békekötésnek és az 1647. 5-dik törvénycikkbe beigtatott linci békekötésnek tartalmait vétessenek fel Ezen elv alapján vagy ennél fogva a törvénycikk 1-ső pontja nyilván mondja, hogy a későbbi t. i. a békekötések becikkelyeztetése után létrejött végzemények törvénycikkek, privilégiumok, királyi resolútiók és explanatiók figyelembe se vétessenek; — *non attentis posterioribus constitutionibus et articulis. etc.*

Ezekből teljes bizonyossággal nyilván van, miszerént az 1791. évi törvényhozás

a bécsi és linci békekötésekre nyilván hivatkozik s ezeknek békekötési *pacificatio* nevezetét fentartja, amire semmi legkisebb szükség nem lett volna, ha a *pacificatio*knak mint ilyeneknek értéke merőben elenyészett volna; —

a békekötések tartalmát az evangélikusok vallásszabadságának bazisául és fundamentomaul veszi fel; — vajjon ilyenül felvenni lehetséges-e olyasvalamit, aminek semmi jogi értéke nincs;

a békekötéseknek az ország törvénykönyvébe való beigtatását nyilván oly szellemben és oly jogi értelemben említi, miszerént, ha az országgyűlés, mint ilyen, azokat a békekötéseket maga részéről is elfogadta és biztosította, többé azoknak tartalmát meg nem csorbíthatja; mert csak ily felfogás alapján lehetett mondani, hogy a későbbi törvénycikkek stb. figyelembe sem veendő, azaz érvénytelenek.

Hogy a hazai törvényhozás későbbben is ragaszkodott ezen alapelvhez s ennek ekkénti felfogásához és alkalmazásához, azt nyilván mutatja az 1844-dik évi 3-dik törvénycikk „a vallás dolgában.“ E cikknek előszava ugyanis nyilván mondja, hogy „a bécsi és linci békekötések alapján az 1791. XXVI t. c.

következendőkben bővítettik s illetőleg módosittatik“. stb. Ez tehát már a becikkelyezést fel sem említi: hanem csupán és egyedül magokra a békekötésekre hivatkozik, és pedig mint a vallásügyi törvényhozás szabályzó, döntő alapjaira. A hazai törvényhozásnak maga ezen egy ténye is megdönti Nagyméltóságod válaszanak felfogását, mely szerént t. i. a békekötések egyáltalában nem volnának érvényesek mint békekötések.

Magának a békekötések ügyének eredetére és velejére tekintve is, egyáltalában nem lehet tarthatónak nevezni Nagyméltóságod azon különös hangsujjal említett nézetét, mintha a békekötéseknek a hazai törvénykönyvbe való beigtatása, merőben törvényhozási tény lett volna. A valódi törvényhozás ugyanis egészen független; önmagán kívül vagy önmaga felett semmi szabályzó tekintélyt el nem ösmer és semmi előlegesen kiszabott feltételeket vagy megállapított szabályokat el nem fogad. A békekötések becikkelyezésére nézve pedig nem így áll a dolog; mert a békekötések törvénykönyvbe igtattattak már mint kész szerződések, a szerződőfeleknek, illetőleg a győzedelmes félnek kívánatára; törvénykönyvbe igtattattak egyenesen mint békekötések. folyvást megtartatván nem csak a békekötés név, de magoknak a békekötési okmányoknak teljes szövege is egész formai hűséggel; és tul van minden kétségen hogyha mindez így nem történt, vagyis hogyha az országgyűlés a békekötéseket a maga részéről is, mint ilyeneket, vagyis a közönséges törvényeknél magasabb értékkel bírókat el nem fogadta, ünnepélyesen nem biztosította, önmagára nézve is kötelezőknek nem tekintette volna: akkor a harc újból kitört volna; vagyis más szavakkal: a békekötéseknek mint ilyeneknek törvénykönyvbe való beigtatása, épen nem törvényhozás, hanem az egyik békekötő fél által követelt garanciák egyikének ünnepélyes megadása.

Egyébiránt Nagyméltóságú Miniszter ur! nincs itt oly veszedelmes dologokról szó, mint válaszában vélni méltóztatik. Nincs itt szó állambani államról, nincs itt szó a hazai törvényhozás lehetlenné tételéről s az állam eszméjének vagy a közjognak felforgatásáról, hanem itt csak egyszerűen arról van szó, hogy a békekötések s ezek alapján maga a haza törvényhozó testülete is, ün-

nepélyesen biztosítottak a magyar protestánsok számára bizonyos egyházi jogokat: vajjon tehát ezen jogok a hazai törvényhozás által, a protestánsok törvényes egyházi képviselőtének kihallgatása és beleegyezése nélkül csorbíthatók vagy elvehetőek-e?

Nem mondjuk mi azt, hogy a békekötéseknél a mi egyházunk volt az egyik fél, s ezt mondanunk nem is szükség jogaink védelmére. Azt is tudjuk, hogy az erdélyi önálló nemzeti fejedelemség megszűnt; sőt hogy általában magok a békekötő felek, amint a béke megkötöttet és garántíroztatott, beolvadtak a nemzet testébe és a haza, nem volt többé két ellenséges táborra oszolva. De azért mégis azt állítjuk, hogy a békekötéseknek, mint ilyeneknek egyházi értéke meg nem szűnt, mert nyilván van, hogy azok, akik a békekötéseket kivívták, nem csupán a maguk egyéni jogaiért s nem is oly jogokért, küzdöttek amelyek az ő fegyverletélőkkel vagy halálukkal megsemmisültek volna, vagy bármikor is, a törvényhozás által egyoldalulag eltörölthettek volna; hanem küzdöttek maradékaik jogaiért, sőt általában a haza minden lakosainak lelkiösmeret szabadságáért s felekezeti jogegyenlőségéért, s hogy ők valóban ily állandó és maradandó jogokért küzdöttek, azt nyilván mutatja több egyebek közt az is, hogy a linci békekötés okmányának végpontjába, III. Ferdinand magyar királylyal nyilván betétették, miszerént a békekötés megtartására utódait, t. i. Magyarország törvényes királyait is kötelezetteknek lenni akarja, — „ad quod observandum etiam successores nostros, legitimos scilicet Ungariae reges obligatos esse volumus.

Tudva van, hogy a római katolikus klérus és annak némely hivei nemcsak az, hogy nem akartak élni a békekötések által voltaképen az ő számukra is kivívt jogokkal, hanem nyilván elmentmondottak annak, hogy a már bevégzett linci békekötés okmányának a magyar király által aláírt szövege az ország törvénykönyvébe beigtattassék, vagyis, hogy a békekötés az országgyűlés által is ünnepélyesen elfogadtassék és biztositassék. Az országgyűlés tagjai azonban, a klérus és némely katolikus világiak ellentmondását örök időkre érvénytelennek nyilvánítván: „diploma Majestatis

suae sacratissimae, praesentibus constitutionibus inserendo, acceptarunt, approbarunt, et confirmarunt.“

Ezekből, azt hisszük az is nyilván van, hogy nincs kellőleg indokolva Nagyméltóságodnak azon, különben nem egész világosan kifejezett nézete, miszerént mi saját multunkról elfeledkezve, nem vettük fontolóra, hogy azért sikerült a vallás gyakorlat szabadságát részünkre biztosítani, mert az akkori törvényhozás bölcsesége, az ezen jogot követelő más felekezetet egyezkedő félnek el nem ösmerte, hanem a törvényhozói hatalom jogát teljes épségében fentartotta.“ — Törvényhozásról vagy törvényhozói bölcseségről, e pontnál, mint fentebb kimutattuk, szó sem lehet. A mi vallásunk szabadságának eredeti bázisa és fundamentoma nem a törvényhozás, hanem magának a törvényhozó hatalomnak nyilatkozata és tényei szerént, a bécsi és linci békekötés; — hogy a klerus s némely római katolikusok ellentmondása figyelembe sem vétetett, annak egyszerű oka az, mert az országgyűlés, a már megkötött békét, oly bevégzett ténynek tekintette, amelyre nézve bármi eredetű és értékű ellentmondás figyelembe vételének többé semmi helye nem volt. Sikerült a vallásszabadságot a protestánsok számára biztosítani nem azért, mert a törvényhozás ilyennek vagy amolyannak tekintette a klerust, hanem azért, mert győzött a szabadságért küzdők fegyvere, ha a fegyver nem győz s a békekötés létre nem jó: nemcsak az hogy a vallásszabadságot biztosító törvényről vagy törvényhozásról szó sem lehet; hanem minden bizonynyal vége lesz, és pedig nem rövid időre, magának a nemzeti törvényhozásnak s a haza alkotmányos szabadságának és önállóságának is.

Bár nem tartjuk tehát egyházunkat, mint már fentebb is megjegyeztük, sem hadviselő, sem békekötő félnek: mindazonáltal mégis azt valljuk, hogy a békekötések oly jogokat biztosítottak számunkra, amelyeket a hazai törvényhozás tőlünk egyoldalulag el nem vehet, s mindaddig, míg lesz a hazában csak néhány protestáns gyülekezet is, amely a békekötések által biztosított jogokat élvezni kívánja: mind a kormány mind a törvényhozás kötelezve van ezen jogok tiszteletben tartására. És ha Nagyméltóságodtól, amint látszik fájdalom! már talán nem várhatnók is azt,

hogy a magyar protestáns egyházat egynek tartsa az Isten azon egyházai közül, amelyekről a most uralkodó király Ő Felsége koronázási esküje is szól ezt mondván: „az Isten egyházait jogaikban, kiváltságaikban, szabadságukban, szabadalmaikban, törvényeikben, régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk“ stb : azt mégis ohajtottuk volna, hogy a békekötések s az azok által biztosított jogok ellenében, ne azon álláspontot foglalta volna el Nagyméltóságod, melyet eleitől fogva a protestáns egyház iránt ellenséges indulatu római katolikus főpapság foglalt el. Minthogy azonban Nagyméltóságodat e ponton találjuk: szabad legyen becses figyelmébe ajánlanunk ama másik álláspontot is, amelyet e tekintetben a hazai alkotmányos törvényhozás elfoglalt, és amelyet az 184³/₄-dik évi országgyűlésen, az alsó táblának a Főrendekhez tisztán vallásügyben intézett izenete következőleg fejez ki: „Emlékeztetik a Karok és Rendek a méltóságos főrendeket arra is, hogy a bécsi és linci békekötések, mint közszerzödések, a közerkölcsiség védpaizsa alatt állanak; és e részben figyelembe vétetni kéri, hogy midőn két független nemzet, a kötött frigy feltételeinek épségben tartására, nyitva látja a szövetkezés utját más nemzetekkel és erőt és módot talál önállóságában örködni a kikötött feltételek felett: azon, üldözések és vakbuzgóság által felbőszített párt, mely a bécsi és linci békekötések után a fegyvert letette, a nemzet testébe beolvadván, önállólag nem létez többé; hogy tehát a közállomány, melynek lételét akkor a kérdéses békekötések mentették meg, e békekötések épségben tartására, vagy ha az 1791. XXVI. törvény-cikk által egyóoldalulag módosítottak, ismét helyreállításukra tulajdon erkölcsisége iránti tekintetekenél fogva köteleles.“

Azt hisszük, hogy ezen országgyűlési ünnepélyes nyilatkozatban igenvilágosan és határozottan ki van fejezve azon nézet, hogy a békekötések kötelezők, nem mint közönséges törvények, hanem mint közszerzödések azaz mint békekötések, éspedig egyenesen és főként kötelezők magára az államra nézve is, amely, a békekötések fogalmánál s a dolog természeténél fogva, nemcsak

arra nem érezheti magát jogosítva, hogy ama békekötéseket megsorbítsa vagy ignorálja; hanem épen ellenkezőleg, magának a törvényhozásnak mezején is épségben köteles azokat tartani, és azoknak a közönség s törvényhozás felett álló szabályzó és döntő tekintélyét sértetlen tiszteletben tartani. Ezen nézetet vallotta 1844-ben nemcsak az alsó tábla, hanem vallotta elvégre az összes hazai törvényhozás, mert nyilván és határozottan ezen nézetet fejezi ki az 184³/₄-dik évi III. t. cikknek már említett bevezető pontja. Vallotta és követte pedig ezen nézetet a magyar törvényhozás nyilván a magyar protestánsok javára és jogi érdekében. — És ha a békekötések mint ilyenek, még 1844-ben is tényleg alapjai voltak a magyar protestánsok vallási és egyházi jogainak: méltán kérdésbe tehetjük, hogy miért ne hivatkozhattunk volna és miért ne hivatkozhatnánk mi azokra, különösen oly időkből és oly körülmények között, amidőn mind a békekötéseknek, mind az 1848-dik évi XX. t. cikknek ellenére, a különböző felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság helyreállítva, hazánkban mind e mai napig sincs.

Az előadottakból az is önként és szükségesképen következik, hogy teljességgel el nem fogadhatjuk Nagyméltóságod azon véleményét, miszerént az állam és a mi egyházunk közötti viszonyt a hazai törvényhozás koriátlan hatalommal szabályozhatná. — Ha ez állana: akkor a magyar protestáns egyház legkisebb önjogúsággal sem birna, hanem merőben az állam rabszolgájává aljastatnák, s maga lelkiösmeretünk szabadsága s vallásunk szabad gyakorlata is, csak ideig óráig lenne biztosítva, mert a törvényhozási szabályok szerént csak egy vagy két szavazattöbbség kellene, s legfontosabb vallási és egyházi jogaiuk megsemmisíthetnének. Voltaképen ezen elv szülte hazánkban az 1523 és 1525-dik évi végzéseket, melyek a protestánsok kiirtását célozták; de ezen elv ellen fogtak fegyvert a vallás szabadság barátai s vívták ki a békekötéseket. Ismét feltámadt amaz elv a XVII-dik század utolsó felében s a XVIII-dik folyamán, a protestantizmus üldöztetésének, a politikai zsarnokságnak s az azzal szövetségzett türelmetlen klérus uralmának gyászos korszakában. Ezen korszakban s ezen elv alapján jöttek létre azon sérelmes törvények és királyi rende-

tek, amelyek pl. a protestánsok szabad vallásgyakorlatát csak bizonyos helyekre szorították, s egyébként is lényegesen korlátozták s mindenestől az uralkodó fejedelem tetszésétől függőnek nyilvánították. Ezen elvet azonban, a valódi alkotmányos törvényhozás soha el nem fogadta, hanem elfogadta és követte azt, mely szerint a vallás és egyház teljes szabadsága s ebben és ez által az állam és egyház közötti viszony, a békekötések által véglegesen és akként szabályoztatott, hogy ezt maga az ország törvényhozó hatalma is tisztelni köteles s egyoldalulag felbontani vagy megcsorbitani jogositva egyáltalában nincs. Ezen elvet fogadta el és követte mint már több ízben megjegyeztük, az 179⁰/₁ és az 184³/₄-dik évi törvényhozás; — ezen elvhez ragaszkodtak eddigelé a magyar protestánsok, minden körülmények között folyvást hiven és rendületlenül.

Abban azonban már teljesen egyetértünk Nagyméltósággal, miszerént „az állam, vallásos meggyőződésének szabad gyakorlatában senkit sem gátolhat“. Ezen igazságnak valódi értelme és gyakorlati haszna azonban csak akkor van, ha tisztában vagyunk afelől, hogy miben áll tehát tényleg a pozitív viszonyok mezején ama szabad gyakorlat és mik annak elmulthatatlan feltételei. A magyar protestáns szülék és az azokat képviselő egyházi gyűlések és hatóságok számtalanszor kimondották már, hogy a szülék vallásos meggyőződésének szabad gyakorlatához, elmulthatatlanul megkivántatik az iskolai teljes autonomia vagyis a szülék azon szabadsága, hogy gyermekeiket saját vallásos meggyőződésük szerint nevelhessék. Bizonyos lehet felőle Nagyméltóságod, hogyha a békekötések idején és azután is, azt mondták volna a magyar protestánsoknak, hogy van ugyan szabad vallásgyakorlatuk de iskolák nélkül: ezt épen oly sértő és képtelen dolognak tartották volna a protestánsok, mint tartották azt midőn pl. a klérus azt mondá, hogy van szabad vallásgyakorlatuk, de templomok nélkül.

Nagyméltóságod azon nyilatkozatait, melyek szerint a közoktatás-ügy rendezésének és intézésének joga az egész társadalom é, stb., s az egyházakat csupán a vallásoktatás joga illeti kizárólagosan, oly elméleti és egyéni nézeteknek és nyilatko-

zatoknak tartjuk, amelyek a fenforgó kérdés eldöntéséhez épen nem tartoznak. Nem elméletről, hanem létezett és létező iskolákról és ezekre vonatkozó pozitív kötésekről, törvényekről és azok által biztosított jogokról vagy on itt szó; és hogy ezen kötések törvények és jogok szerint a magyar protestáns felekezetet és egyes gyülekezeteket, az általok alapított és fentartott és saját birtokukban lévő iskolákban is, csupán a vallási oktatás joga illetné, azt, reméljük hogy maga Nagyméltóságod sem gondolja. Igenis jól tudjuk, hogy vannak efélére esetek külföldön, de csupán a községi és állami erővel állított és fentartott iskolákban; s azt hisszük, hogy akár Nagy-Britanniában, Északamerikában és Hollandiában, melyeknek példájára utalni méltóztatott, akár bármely más szabad államban azt, ha az állam vagy államkormány a felekezeteket az ő saját autonom iskoláikból oly formán akarná kiszorítani, mint azt Nagyméltóságod célozza: épen oly határozottan visszautasítanák, mint Nagyméltóságod határozottan és méltán visszautasítaná azt, ha valamely magyar állami vagy községi iskolában a protestáns felekezet és annak hatóságai, le akarnák a jog teréről szorítani az államot és községet. A nevezett és több más államokban nemcsak a felekezetek saját erejével alapított s törvényes autonomiával bíró iskolák jogai tiszteletben tartatnak, hanem készséggel enged a törvényhozás és kormány azon teljesen igazolt követelésnek is, miszerént a népiskoláknak nemcsak tanító, hanem lényegesen nevelő, mégpedig keresztyénileg nevelő intézeteknek kell lenniök s épen ezért nem kell, sőt nem is szabad ezen intézetekből a vallástant s általában a vallásos szellemet és érdekeket már szervezetileg külön szakítani; s még a merőben községi és állami intézetekben is, amellet hogy az egészet átható szellemnek keresztyéninek kell lenni, ha nem egyes felekezeti vagy hitvallási, legalább általános evangyéliomi keresztyén vallás tanittatik. E tekintetben vóltaképen csak a legujabb hollandiai törvényhozás, s még ennél is nagyobb mértékben hazánk szenved gyászos kivételt, miután Nagyméltóságod közoktatásügyi politikája, a községi és állami iskolákra nézve mind az erkölcsi nevelési mind a keresztyéni szempotot és érdeket oly mó-

don és anyira háttérbe szorítja, mely szerént amaz érdekek valódi életre hatása teljesen megsemmisítették.

Őszintén sajnáljuk, hogy Nagyméltóságod félreértette s szenvedélyes tulzással magyarázta azon nyilatkozatunkat, mely szerént iskoláink léte és autonomiája telett azért is aggódunk, mert „sem magának a hazának állami függetlensége és autonmiája, ami egyik biztosítéka lenne a mi egyházi szabadságunknak és nyugal munkis,“ sem a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek tökéletes jogegyenlősége s viszonyossága stb. életbe léptetve és biztosítva egyáltalában nincs. Nagyméltóságod ezen nézetet merőben politikai pártérdekből származottnak s politikai pártállás foglalásnak tekinti s ahelyett, hogy nézetünk velejének cáfolatába bocsátkoznék, valóban szenvedélyes tulzásokig megy. Sajnáljuk hogy Nagyméltóságod figyelembe nem vette azon számtalan adatokkal igazolható kétségtelen történeti igazságot, hogy hazánkban a protestáns egyház és iskolák sorsa, folyvást szoros egybeköttetésben volt a haza állami függetlenségének és autonomiájának sorsával, s mennél nagyobb függésben volt a hazai kormány és törvényhozás a bécsi kormánytól: annál gyászosabb volt a protestántizmus sorsa hazánkban; aminek egyszerű oka nem más, mint azon közönségesen elismert igazság, hogy a bécsi kormány, némely egyes rövid korszakok kivételével, századok folyamán keresztül, miként másutt, ugy hazánkban is kitünőleg római katolikus, illetőleg klerikalis érdekek szolgálatában álló politikát követett. Nekünk ennél fogva, avégre hogy szóban forgó nézetünket nyilvánítsuk, nem volt szükségünk arra támaszkodni, sőt csak vizsgálatni is azt, hogy van-e vagy nincs jelenleg a hazában oly politikai párt, amely hazánk állami függetlenségét és autonomiáját teljes mértékben életben lévőnek és megszilárdítotttnak tartja; — elég volt nekünk ama nézet nyugodt kimonhatása végett, csupán a történeti tényekre s az akkor fenállott tényleges viszonyokra tekintenünk; — elég volt figyelembe venünk pl. az oly nagy ünnepélyességgel és örvendezéssel megkötött s akkor még fenállott konkordatumot; — elég volt látnunk és éreznünk hogy a felekezetek közötti jogegyenlőség és viszonyosság életbe léptetve miként most nincs, ugy akkor sem volt.

Mi azt hittük és hiszszük, hogy a múlt és jelen idők ezen s több ezekhez hasonló tényei nem a haza önállóságának és függetlenségének, hanem valami másnak következményei; mert a valóban független és önálló magyar kormánypolitikáról nem akartuk feltenni, hogy az a protestánsokat, világos törvény ellenére folyvást alárendeltségben tartani igyekezzék.

Egyébiránt reméljük, hogy most már Nagyméltóságod is elfogja ösmerni, hogy nem is pusztán politikai dolgokról, hanem állam és egyház egymáshozí viszonyáról, sőt egyházi és iskolai belügyekről, ezek mezején való autonomiáról, oly ügyekről és oly jogokról vagy on itt szó, amelyek feletti örökösét a mi tisztviselőink ünnepléses hivatali esküben fogadták fel, és amelyekre vonatkozólag a felelősséget mind Isten, mind világ előtt nekünk is épenugy, sőt talán még nagyobb mértékben kell éreznünk, mint Nagyméltóságodnak a tárcájához kötött ügyekre s azok mezején követett politikájára nézve. Saját egyházi és iskolai jogaink ügyében, miként az osztrák abszolút, ugý az alkotmányos s merőben független magyar vagy is bármely államkormányval vagy állampolitikával szemben is kifejeznők, ugý, mint eddig is kifejeztük eltérő vagy ellenző nézeteinket, mert sem egyik sem másík kormányt vagy annak politikáját nem tarthatjuk mindenhatónak és csalhatatlannak.

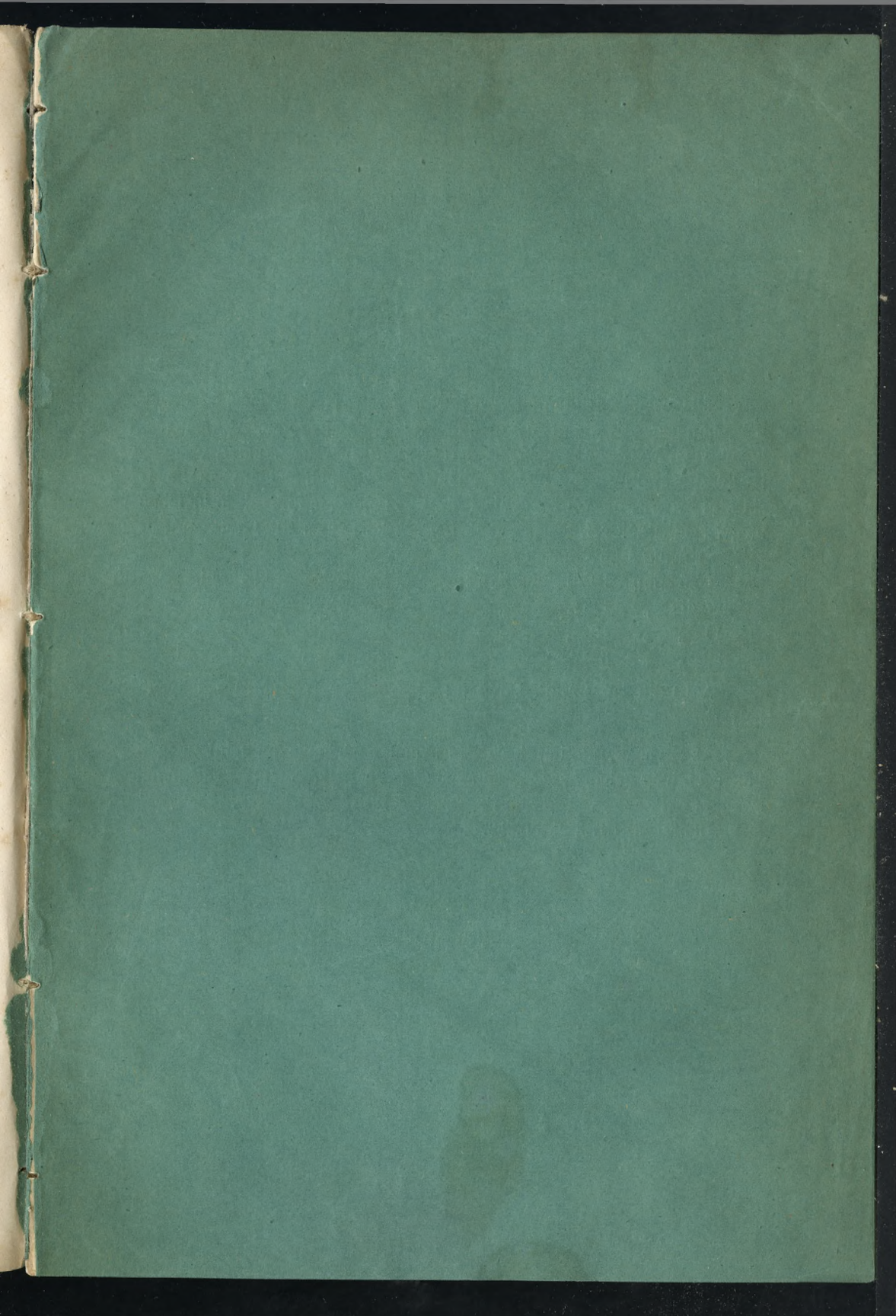
Végre pedig Nagyméltóságod válaszának utolsó pontjára, amelyben mint felelős minister határozottan kijelenteni méltóztatik, hogy a törvényt bárhonnan jövő ellenzések dacára végre fogja hajtani; másfelől pedig mint hazafi a nagy ügy érdekében felhív bennünket, hogy a népoktatás terén ne mint ellenzék, hanem mint versenytárs lépünk fel: csak azt jegyezzük meg, hogy a törvény végrehajtását gátolni miként nem volt ugý nincs sem szándékunkban sem hatalmunkban, sőt több egyes pontjait most is örömmel üdvözöljük a törvénynek, reánk tekintve tehát semmi különös elszántságra vagy rendkívüli erélyességre nincs szüksége Nagyméltóságodnak; — annak megfontolására azonban, nem csupán a mi érdekünkben, hanem a közjó s épen a népnevelés és civilizáció érdekéből is mindenesetre szükség lenne, hogy vajjon helyes, jogos és szükséges dolog-e a létező felekezeti iskolák tete-

mes részét szorongattatásnak s végpusztulásnak tenni ki; és hogy üdvös, helyes és célszerű dolog-e, az állami és községi népiskolai tanintézeteket akként szervezni, hogy azokból a keresztyén vallás és keresztyén nevelés érdekei számkivettessenek vagy megnyomortólag elkülönztessenek.

Versenyről ily körülmények között s a mi helyzetünkben, miként már sokszor említettük, komolyan szó sem lehet. De mihelyt az 1848. XX-dik törvénycikk végre lesz hajtva, nemcsak szóval és akarattal hanem tettel is készek leszünk a versenyre. Addig is pedig, őszinte hazafiui és keresztyéni indulattal kérjük Nagyméltóságodat, hogy mindazon aggodalmainkat, melyeket saját iskoláink ügyében kifejeztünk, ne politikai pártnézetből vagy bármi más eféle érdekből, hanem a legtisztább és legtermészetesebb forrásokból eredettnek méltóztassék tekinteni. A magyar protestáns szülék és azok egyházi és iskolai hatóságai kezében, az iskolaügy és az autonomia annak mezején, nem valami mellékes és szükségtelen s csak bizonyos időre felvállalt s bármikor letehető vagy másra bizható dolog, hanem az ősokról maradt oly szent örökség, s az egyház önfentartásának s magának a szabad vallásgyakorlatnak oly nélkülözhetlen feltétele, amelyet, bárhonnan eredő romlás vagy megtámadás ellen mindaddig védeni kell, míg a magyar protestáns gyermekek oktatásának és nevelésének ügyében, az apai jogok s az evangéliom szerénti vallásos érdekek, valamely más uton, de mindenesetre teljes szilárdsággal biztosítva nem lesznek. Maga az állam és államkormány pedig, haugyan őszinte barátja a történeti jogoknak s az azok alapján való fejlődésnek, a népiskolaügy mezején a szabad versenynek s a honpolgárok békés nyugalmanak: a felekezeti iskoláknak s ezek között épen a protestáns iskoláknak is korlátozására, szorongatására és irtására, hitünk szerént legalább, mindaddig nem érezheti magát sem indittatva, sem jogosítva, míg a nevezett iskolák meg nem támadják az állam létalapját.

Fogadja Nagyméltóságod stb.

DE BALLAGT GÉZA.

É R T E S I T É S.

E javaslat már a múlt tavasszal készen volt, de másféle ügyek nagy halmozottsága miatt ez ideig tárgyalás alá nem jöhetett. A népis-kolaügyben kinevezett egyházkerületi központi bizottság, amely e javaslat készítésével meg volt bizva, jónak látta ezt több példányban lemásoltatni avégre, hogy a közgyűlési tárgyalás előtt, az illetők jó idejében megvizsgálhassák ezt. Ez meg is történt. A közgyűlés által tett **módosítások** pedig a következők :

1-ső lap	18-dik sorban :	ellenséges — kimarad.
7-dik „	17- „ „	Szegeden — kimarad.
11- „ „	18- „ „	álló helyett : jutható.
30- „ „	3—4 „	szenvedélyes — kimarad.

A 18-dik lap 29-dik sorában : „legyünk“ — sajtóhiba, „legyen“ helyett.

Az egyházkerületi szükségletre nyomott példányokon felül, magán költségen még néhány száz különnyomat is készítettett, oly érdeklődők számára akik az egyházkerületi jegyzőkönyvet nem birhatják.

Debrecen, 1870. oktob. 13.

